

ΕΚ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΘΕΟΛΟΓΙΑΝ

Ἐκ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ. εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, ἡ ὁποία ἐδημιούργησε διὰ τῶν νομοθετημάτων τοῦ Δράκοντος, τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Κλεισθένου τὴν εὐρυτέραν δημοκρατικὴν βᾶσιν τοῦ Ἀρχαίου κόσμου, ἡ «βουλή» τῶν πολιτῶν ἐξυπηρέτησε τὰ σχέδια τῶν πλουσίων ἐμπόρων καὶ βιομηχάνων, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς οἰκονομικῆς τῶν ἐπιρροῆς ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐξαγοράζουσαν τοὺς ἐκπροσώπους τῆς γενικῆς φροντίδος. Διὰ τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν δημοσίων ἀνδρῶν θὰ λεχθῆ ἐντὸς ὀλίγου, ὅτι «οὐκ εἰσὶ πολιτικοὶ κατ' ἀλήθειαν», ἐφ' ὅσον «ὁ μὲν πολιτικός τῶν καλῶν ἐστὶ πράξεων προαιρετικός αὐτῶν χάρις, οἱ δὲ πολλοὶ χρημάτων καὶ πλεονεξίας ἕνεκεν ἄπτονται τοῦ ζῆν αὐτως»¹. Ἀντὶ νὰ κατοχυρώσῃ τὴν κοινὴν ἀνάγκην, ὁ νόμος ἔγινε μέθοδος καταπίεσεως πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἰδιωτικῶν συμφερόντων, τὰ ὁποῖα τὸν παρουσίασαν τελικῶς ὡς «τύραννον τῶν ἀνθρώπων»².

Ἐπὶ τοὺς ἔθρους αὐτοὺς προέκυψεν ἐντὸς τῶν δημοκρατουμένων πόλεων τῆς Ἑλλάδος μία δυσανασχέτησις διὰ τὸ καθεστῶς, τὴν ὁποῖαν ἀπεκορύφωσεν ὁ τριακονταετής ἀνταγωνισμὸς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Σπάρτης. Μία ναυτικὴ καὶ μία μεσογειακὴ δύναμις, ἡ συμμαχία τῶν ὁποίων ἀνεχαίτισε τὴν ἐξάπλωσιν τῶν Μήδων πρὸς δυσμᾶς, δὲν κατώρθωσαν ἢ πρώτη νὰ δαμάσῃ τὴν ἐμπορικὴν τῆς βουλιμίαν καὶ ἢ δευτέρα τὴν στρατιωτικὴν τῆς ἀγωγὴν, με ἀποτέλεσμα νὰ αἵματοκυλήσουσαν τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, νὰ διακόψουσαν τὸν ἐκδημοκρατισμὸν τῶν θεσμῶν καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσουσαν μεταξὺ τῶν ἐκουσίως καὶ τῶν κατ' ἀνάγκην πολεμικῶν τῶν φίλων κυβερνήσεις χωρὶς λαϊκὸν ἔρεισμα. Παρ' ὅτι λοιπὸν τὰ προσχήματα ἐτηρήθησαν ἰδίως εἰς τὴν πόλιν τῆς μεγαλυτέρας γενικῆς εὐθύνης, παρετηρήθη ἐκεῖ κυρίως μία λόγῳ τῆς σχετικῆς ἐλευθερίας ἐντεινομένη καὶ τελικῶς ἀνοικτὴ διάστασις μεταξὺ Κράτους καὶ πολιτῶν, οἱ περισσότερον εὐαίσθητοι ἐκ τῶν ὁποίων ἀντέδρασαν διὰ τῆς περιφρονήσεως τῶν κοινῶν ὑποθέσεων.

Ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. θὰ ὑπάρξουν Ἀθηναῖοι, οἱ ὅποιοι θὰ προτιμήσουσαν τὸν «ξενικὸν βίον», νὰ ζήσουσαν δηλαδὴ, ὅπως οἱ στερούμενοι πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀντὶ «τοῦ συμπολιτεύεσθαι καὶ κοινωνεῖν πόλεως»³.

1. Ἀριστοτέλους, Ἠθικῶν Εὐδημίων Α' 5 (p. 1216 a 24 - 27). Πρβλ. Zs. Ritter ók, Aristophanes und die Krise der Kultur («*Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*»), ἐκδ. J. Harmatta, Amsterdam 1968, σ. 46).

2. Πλάτωνος, Πρωταγόρου 337 D. Πρβλ. Πολιτείας 338 C.

3. Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Η' 2 (p. 1324 a 15/16). Πρβλ. 3 (p. 1325 a 18 - 20).

Παραδειγματικός εκπρόσωπος τῆς τάσεως αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος προετίμησεν ἐνώπιον τῆς συντελουμένης καταστροφῆς «ιδιωτεύειν, ἀλλὰ μὴ δημοσιεύειν»¹ εἰς ἀνοικτὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν σοφιστικὴν θέσιν «εἰ μέλλει πόλις εἶναι, οὐδένα δεῖ ιδιωτεύειν»². Ἐὰν ὁ κοινωνικὸς βίος συνίστατο εἰς τὴν ἀλληλεξάρτησιν τῶν πολιτῶν, αὐτὸς ἐπεχείρησε νὰ διακόψῃ τοὺς ἠθικοὺς του δεσμοὺς πρὸς τοὺς μετόχους τῆς γενικῆς τύχης καὶ νὰ ζήσῃ «αὐτάρκης ἐν ταῖς προσηκούσαις πράξεσιν»³, ὥστε νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι «διαφερόντως τῶν ἄλλων ἥκιστα ἑτέρου προσδεῖται»⁴. Πολλοὶ μάλιστα ἐσχημάτισαν τὴν γνώμην, ὅτι δὲν ἐχρειάζετο συμπάραστασιν οὔτε εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων τοῦ βίου, παρ' ὅτι ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῶν πολιτικῶς ἀμετόχων — καὶ διὰ τοῦτο περισσότερον ἀπογοητευμένων ἐκ τῆς πορείας τῶν δημοσίων πραγμάτων — ἐφήβων. Ἐκεῖνοι βεβαίως τὸν ἐβοήθησαν διὰ τῆς ἀπειρίας καὶ τῆς μικροτέρας πνευματικῆς των ἀντιστάσεως νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ζητημάτων τῆς πόλεως χάριν τῆς ἀναζητήσεως ἀχρόνων ἀξιῶν, ὁ λογικὸς ὀρισμὸς τῶν ὁποίων θὰ εἶχε κατὰ τὴν ἀποψίν του τὴν δύναμιν νὰ σταματήσῃ τὴν ἐπερχομένην καταστροφήν. Ἐν τούτοις ὁ Σωκράτης ἐφάνη «μηδὲ ἄλλον προσδεῖσθαι, ἀλλ' αὐτάρκης εἶναι πρὸς τὴν τούτων γνώσιν»⁵.

Γεγονὸς πάντως εἶναι, ὅτι ὠρισμένοι ἐκ τῶν ὑποψηφίων πολιτικῶν τῆς ἀνωτέρας ἰδίως κοινωνικῆς τάξεως — μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πλάτων — τὸν ἐμιμήθησαν εἰς τὴν ἀπάρνησιν τοῦ δημοσίου βίου, ὥστε νὰ μὴ θέλουν νὰ γνωρίζουν οὔτε τοὺς τόπους τῆς λήψεως τῶν κρατικῶν ἀποφάσεων: «Οὗτοι δέ που ἐκ νέων πρῶτον μὲν εἰς ἀγορὰν οὐκ ἴσασι τὴν ὁδόν, οὐδέ ὅπου δικαστήριον ἢ βουλευτήριον ἢ τι κοινὸν ἄλλο τῆς πόλεως συνέδριον»⁶. Ἡ ἐπιδεικτικῶς ἀντιδραστικὴ αὐτὴ κίνησις ἦτο ἐπόμενονον διὰ τὸν λόγον αὐτὸν νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀριστοκρατικὴν νοοτροπίαν, ἣ ὁποία ἐβλεπε τὸ ἔδαφος νὰ ἐτοιμάζεται διὰ μίαν δυναμικὴν ἐπέμβασιν εἰς τὰ κοινὰ καὶ ἀντιθέτως νὰ προκαλέσῃ τὸ δημοκρατικὸν φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἀντελήφθη τὴν ἀπαξίωσιν τῶν κοινῶν ὡς ὑπονόμευσιν τῶν συλλογικῶν βάσεων τῆς ζωῆς. Ἡ καταγγελία ἐπομένως τοῦ Σωκράτους ὡς ἀρχηγοῦ μιᾶς κινήσεως μεταξὺ τῶν κοινωνικῶς ἀνωρίμων, ἣ ὁποία ἐστρέφετο κατὰ τῶν θεμελίων τῆς πολιτικῆς συνυπάρξεως, εὐρῆκεν ἀπήχησιν, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἐξετοξεύθη ἐναντίον του εἰς μίαν ἐποχὴν (399 π.Χ.), κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεζητοῦντο ἐκ μέρους τῶν «δη-

1. Πλάτωνος, Ἀπολογίας 32 Α.

2. Πλάτωνος, Πρωταγόρου 327 Α.

3. Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονευμάτων IV 7, 1.

4. Πλάτωνος, Πολιτείας 387 D - E.

5. Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονευμάτων IV 8, 11.

6. Πλάτωνος, Θεαιτήτου 173 C - D.

μοτικῶν»¹ ἐξίλαστήρια θύματα διὰ τὴν στρατιωτικὴν καταστροφὴν τῶν Ἀθηναίων. Ἴσως ὅμως τὰ γεγονότα ἐπῆραν τὴν δραματικὴν τῶν τροπὴν καὶ λόγῳ τῆς δράσεως ἐνὸς πράκτορος τῆς Σπάρτης, ὁ ὁποῖος ἐφοίτησεν εἰς τὸν Σωκρατικὸν κύκλον καὶ ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ πραξικοπήματος, τὸ ὁποῖον κατέλυσε τὸ ἔτος 404 π.Χ. τὸ πολίτευμα καὶ ὠδήγησεν εἰς τὸν θάνατον τοῦλάχιστον 1500 Ἀθηναίους μέχρι τῆς ἀντεπαναστάσεως τοῦ Θρασυμάχου, ὁ ὁποῖος ἀποκατέστησε τὴν δημοκρατίαν². Διὰ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν τὴν πολιτικὴν ἀναστάτῳσιν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὴν συντριβὴν τῶν εἰς τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος συνωμότης ἐπεβάρυνε διὰ τῆς ἐγκληματικῆς του συμπεριφορᾶς σαφῶς τὸν διδασκαλὸν του : «Ὑμεῖς, ὦ Ἀθηναῖοι, Σωκράτην μὲν τὸν σοφιστὴν ἀπεκτείνετε, ὅτι Κριτίαν ἐφάνη πεπαιδευκῶς»³.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς συσχετίσεως αὐτῆς ὁ σπουδαιότερος μαθητὴς τοῦ Σωκράτους ἐξομολογεῖται, ὅτι συνεδέετο διὰ συγγενικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων πρὸς τοὺς ἀνατροπεῖς τοῦ καθεστώτος : «Τούτων δὴ τινες οἰκεῖοί τε ὄντες καὶ γνώριμοι ἐτύγχανον ἐμοί»⁴. Παρ' ὅτι διὰ τῆς ἀφοσιώσεώς του εἰς τὴν Μεταφυσικὴν δὲν ἐκίνησε τὴν ὑπόψιαν τῶν συμπολιτῶν του, ὁ Πλάτων ἐθεώρησε τὸν ἑαυτὸν του ἱκανὸν νὰ σώσῃ τὴν Ἀθηναϊκὴν πολιτείαν : «Οἶμαι μετ' ὀλίγων Ἀθηναίων, ἵνα μὴ εἶπω μόνος, ἐπιχειρεῖν τῇ ὡς ἀληθῶς πολιτικῇ τέχνῃ καὶ πράττειν τὰ πολιτικὰ μόνος τῶν νῦν»⁵. Μετὰ τὴν ἀπογοήτευσίν του ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν «Τριάκοντα» νὰ στηρίξουν διὰ τῆς διοικητικῆς ἐξουδετερώσεως τῶν πολιτῶν τὸν κρημνιζόμενον πολιτικὸν κόσμον θὰ ἐπιδιώξῃ νὰ δώσῃ μαθήματα κυβερνητικῆς τέχνης εἰς τὴν Σικελίαν, διὰ νὰ ἐγκαταλείψῃ ἐκεῖ — κατόπιν μιᾶς σειρᾶς συγκλονιστικῶν ἐμπειριῶν — τὴν προσπάθειαν τῆς δυναμικῆς διευθετήσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Εἰς τὰ τελευταῖα του ἔργα θὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀπαισιοδοξίαν τῆς ἐποχῆς του ἐκ τῶν συνθηκῶν μιᾶς ζωῆς, ἡ ὁποία εὑρίσκετο εἰς τὴν διάθεσιν συνεχῶς ἰσχυροτέρων ἀντικοινωνικῶν δυνάμεων καὶ θὰ προτείνῃ ὡς μόνην λύσιν τοῦ δράματος τὴν ὑπερπήδησιν τῶν βιοτικῶν φροντίδων χάριν τῆς πνευματικῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἰδανικῶν ἀξιῶν, ἡ ὁποία δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐνασχόλησιν πρὸς τὰ θέματα τῆς ζωῆς : «Οὐδὲ γάρ που σχολὴ τῷ γε ὡς ἀληθῶς πρὸς τοῖς οὐσι τὴν διάνοιαν ἔχοντι

1. Πλάτωνος, Ἀπολογίας 29 C. κ.έ., Ξενοφῶντος, Ἑλληνικῶν II 3, 42 κ.έ.

2. Ἴδε Λυσίαν, Κατὰ Ἐρατοσθένους (XII) 43, Ξενοφῶντα, Ἑλληνικῶν II 3, 51 - 56. 4, 10 - 19.

3. Ἀισχίνοῦ, Κατὰ Τιμάρχου 173.

4. Πλάτωνος, Ζ' ἐπιστολῆς 324 D.

5. Πλάτωνος, Γοργίου 521 D.

κάτω βλέπειν εἰς ἀνθρώπων πραγματείας»¹. Θὰ τερματισθῆ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἢ σταδιοδρομία τῆς ἠθικῆς ἐπιταγῆς, ἢ ὁποῖα ἐχαρακτήρισεν εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κράτους «τὸν μηδὲν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον»².

Εἰς τὴν ὑποτίμησιν αὐτὴν τῶν συλλογικῶν ὑποθέσεων ὁ Πλάτων ἐν τούτοις δὲν ὑπῆρξεν ὁ ὑπαίτιος, ἀλλ' ἀπλῶς ὁ πρωταγωνιστὴς τῆς ἀπογοητεύσεως, ἢ ὁποῖα ἐχαρακτήρισε τὴν Ἑλληνικὴν σκέψιν μετὰ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι ὁ κύριος τρόπος ἐξασφαλίσεως τοῦ «κοινῆ συμφέροντος»³ δὲν ἐκάλυπτε τὴν πραγματικὴν ἀνάγκην. Ἐφ' ὅσον ὁ νόμος εἶχε τὴν δύναμιν νὰ πραγματοποιῆ τὰ γενικὰ αἰτήματα, ἐνίσχυσε τὴν βεβαιότητα, ἢ ὁποῖα ἐταύτιζε τὴν καθολικὴν θέλησιν πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν τάξιν: «Ὁ γὰρ ἂν ἡμεῖς θώμεθα καὶ νομίσωμεν, τοῦτο καὶ ἔστι δίκαιον»⁴. Καὶ ὅταν ἀκόμη στρέφεται πρὸς τὸν ὑπερφυσικὸν κόσμον, ἢ πεποιθήσις ἀποκτᾷ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν νομικὸν χαρακτήρα: «Θεοὺς νομίζειν»⁵. Ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους ὁ τρόπος τῆς πολιτικῆς διευθετήσεως τῶν κοινωνικῶν διαφορῶν ἐπεξέτεινε τὴν δεσμευτικὴν του ἰσχὺν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς γνώσεως τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν ὑποθετικῶν πραγμάτων.

Ἄφ' ἧς στιγμῆς διὰ τοῦτο ἀπεδείχθη, ὅτι νομικῶς δὲν πραγματοποιεῖται ὅπωςδῆποτε ἢ ἀπαίτησις τῆς πόλεως, μὲ ἀποτέλεσμα ἢ κρατικὴ συνθήκη νὰ εἶναι μία ἐπίφασις χωρὶς ἀντίκρουσμα, ἢ Ἑλλάς ὑπέθεσεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν συμβάσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐρρυθμίζετο ἢ πνευματικὴ σχέσις πρὸς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τὰ θεῖα πρόσωπα, ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ἰδίου «συμβατικοῦ» γεγονότος. Θὰ ὑποστηριχθῆ λοιπὸν ἢ ἀποψις, ὅτι τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐμπειρικοῦ περιβάλλοντος καὶ οἱ λογικῶς ἀνεξέλεγκτοι ἐπίτροποι τῆς ὑπάρξεως εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωσθοῦν. Ἐλέγοντο βεβαίως διάφορα πράγματα περὶ τῶν συλλήψεων τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς φαντασίας, ἢ κρίσις ὁμοῦς ἦτο «ὑποκειμενικῆς» φύσεως, ἐχαρακτήριζε δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπον ὡς «μέτρον πάντων χρημάτων, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν»⁶ κατὰ τὸν Πρωταγόραν. Ἡ Σοφιστεία προσεπάθησε γενικῶς νὰ ἐκμεταλλευθῆ τὴν ἀδυναμίαν προσβάσεως εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, διὰ νὰ τονίσῃ τὸν μεταβλητὸν καὶ κατὰ συνέπειαν πολιτικῶς ἐλεγχόμενον χαρακτήρα τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων. Κατ' αὐτὸν ὁμοῦς τὸν τρόπον ἐπεκύρωσε τὴν ἀποψιν

1. Πλάτωνος, Πολιτείας 500 B.

2. Θουκυδίδου, Συγγραφῆς II 40, 2.

3. Ἀριστοτέλους, Ἠθικῶν Νικομαχείων E' 3 (p. 1129 b 15).

4. Ἀριστοτέλους, Ἠθικῶν μεγάλων A' 34 (p. 1195 a 4/5).

5. Αἰσχύλου, Περσῶν 497, Ἡροδότου, Ἱστορίας IV 59, Ξενοφῶντος,

Ἀπολογίας Σωκράτους 10.

6. Πρωταγόρας (Diels II B' 1).

τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου, ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο πλὴν τῶν εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν ἀδιαιρέτων ὑπεραισθητῶν ἀντικειμένων, ἡ ποσοτικὴ συσχέτισις τῶν ὁποίων ἔδιδεν, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν πολιτῶν, τὴν ἐντύπωσιν γενικῶν, ἀλλ' ἀνυποστάτων εἰς τὰ βασικά των στοιχεῖα ἰδιοτήτων, τῶν χρωμάτων π.χ. ἢ τῆς γεύσεως: «*Νόμῳ χροίῃ, νόμῳ γλυκύ, νόμῳ πικρόν*»¹. Ταυτοχρόνως ἐδικαιολόγησε τὴν ἀναζήτησιν καθαρῶς ἰδεατῶν ὄντοτήτων, γεγονός τὸ ὁποῖον ὤθησε τὸν Πλάτωνα νὰ ὑπερπηδῆσῃ τὴν ἐμπειρίαν διὰ τῆς ἐξαντικειμενίσεως τῶν λογικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν. «Ὅσον θὰ ἐντείνεται ἡ ἀνασφάλεια τῆς ζωῆς ὑπὸ τὸ κράτος ἀσυδότην καταχραστῶν τῆς ἐξουσίας, τόσον θὰ ἐνισχύεται ἡ ἀναχωρητικὴ αὐτῆ τάσις, ἡ ὁποία θὰ παρουσιάσῃ τὴν ζωὴν ὡς μίαν προσωρινὴν κατάστασιν, τὸν βιολογικὸν τερματισμὸν τῆς ὁποίας ἔχει καθῆκον νὰ προλαμβάνῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἀφθόρων ἐκ τῶν φθειρομένων στοιχείων τῆς μεταβατικῆς τοῦ ὑπάρξεως. Ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὁ Πλάτων ἀντελήφθη τὴν φιλοσοφίαν ὡς «μελέτην θανάτου»², ὡς προετοιμασίαν διὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου «εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ τὸ αἰεδές... τὸ θεῖον τε καὶ ἀθάνατον καὶ φρόνιμον»².

Ἡ ἀνασύνδεσις αὐτῆ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸν ὑπερφυσικὸν παράγοντα συνέβη ὁμῶς καὶ εἰς τὴν βάσιν τῆς ἀντιθέσεως τῶν κρατικῶν διατάξεων πρὸς τὴν ἠθικὴν παράδοσιν. Καθ' ὃν χρόνον οἱ ἐγγραφοὶ θεσμοί, ὅπως τοὺς ὠρίζεν ὁ νομοθέτης καὶ ἡ βουλή τῶν πολιτῶν, ἔπρεπε νὰ καταργήσουν τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον, συνεκρούσθησαν πρὸς τὴν θείαν θέλησιν. Ἐν ὅσῳ βεβαίως ἡ ἐξέλιξις αὐτῆ ἐστήριζε τὸ κράτος τοῦ δήμου ἐναντίον τῶν καθιερωμένων ἀριστοκρατικῶν προνομίων, οἱ θεοὶ ἀνεχώρησαν ἐκ τοῦ στίβου τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, διὰ νὰ σώσουν εἰς τὸν Ὀλυμπον τὴν ἔκτοτε καθαρῶς αἰσθητικὴν των ὑπόστασιν. Πανελλήνιοι πόλεμοι, ὅπως ἡ ἄμυνα κατὰ τῶν Περσῶν καὶ ἡ τριακονταετῆς διένεξις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, συνεκλόνησαν διὰ τοῦτο τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον χωρὶς θείαν ἀναφοράν. Ἀφ' ὅτου ὁμῶς ἡ κειμένη νομοθεσία ἦτο δυνατὸν νὰ μεταβληθῇ ἐναντίον τοῦ δημοσίου συμφέροντος, χωρὶς μάλιστα νὰ τὸ ἐννοοῦν οἱ ἀμέσως ἐνδιαφερόμενοι, ἐδημιουργήθη ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος μία κοινωνικὴ ἀνασφάλεια, ἡ ὁποία προεκάλεσε τὴν ἀξίωσιν μιᾶς νέας ἐγγυήσεως διὰ τὴν ζωὴν ἐναντίον τῶν ἐγγράφων θεσμῶν. Ἡ ἐπιταγὴ αὐτῆ θὰ ἐκπληρωθῇ κατὰ δύο διαφόρους τρόπους, οἱ ὁποῖοι τελικῶς θὰ συναيرهθοῦν εἰς μίαν λυτρωτικὴν προσδοκίαν.

Ὁ πρῶτος θὰ ἐκθειάσῃ ὅ,τι παρὰ τὴν ἀστικοποίησιν τοῦ βίου δὲν ἔχασε τὴν παραδοσιακὴν του ἰσχύν. Ἀντὶ τῶν ἀβεβαίων γραπτῶν ἀποφάσεων θὰ προβληθοῦν π.χ. ὑπὸ τῆς Τραγικῆς ποιήσεως «ἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν νόμι-

1. Δημόκριτος, (Diels II B' 125).

2. Πλάτωνος, Φαίδωνος 81 A.

μα»¹ ὡς κανόνες τῆς συμπεριφορᾶς. Τὸ σημαντικὸν εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτὴν κρίσιν τοῦ Κράτους δὲν εἶναι τόσον ἡ ἀποδοκιμασία τῆς γραφῆς ὡς ὄργάνου διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς πράξεως, ὅσον ἡ ἐπανασύνδεσις τοῦ ἤθους πρὸς τὸν λογικῶς ἀστάθμιτον θρησκευτικὸν παράγοντα, ὁ ὁποῖος εἶχε τὸ προσὸν νὰ παραμένῃ ἐναντίον τῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν ἐσωτερικῶς ἀκίνητος. Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς (ἐνεκα τοῦ πολιτικοῦ των χαρακτήρος) προσωρινούς νόμους οἱ ἄγραπτοι θεσμοὶ ἐπικρατοῦν (λόγω τῆς θείας καταγωγῆς των) αἰωνίως :

«Οὐρανίαν
δι' αἰθέρα τεκνωθέντες, ὧν Ὀλυμπος
πατήρ μόνος, οὐδέ νιν
θνατὰ φύσις ἀνέρων
ἔτικτεν, οὐδέ μήποτε λάθα κατακοιμάσῃ
μέγας ἐν τούτοις θεός»²

Ἐξέχοντες εὐγενεῖς θὰ ἰδιοποιηθοῦν ἀμέσως τὴν λαϊκὴν αὐτὴν ἀπαίτησιν, διὰ νὰ παρουσιάσουν τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν, ὅπως θὰ τὴν καθώριζεν ἐναντίον τῶν σοφιστικῶν ἀπόψεων ἢ καθαρὰ λογικῆ, ὡς «πάντων χρημάτων μέτρον μάλιστα»³. Εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν χάριν ἐνὸς ἀνευδουῦς ἰδανικοῦ βίου ὁ Πλάτων θὰ παραστήσῃ πρῶτος τὴν διανοητικὴν αὐτὴν ὑπερνίκησιν τῶν «παθῶν» ὡς θείαν ἐντολήν : «Θεὸς δὲ ἀνθρώποις σώφροσι νόμος, ἄφροσι δὲ ἡδονή»⁴. Διὰ νὰ προσβάλλῃ ἐπίσης τὸ κῦρος τῆς δημοκρατίας χάριν τῆς ἀριστοκρατικῆς διοικήσεως, θὰ θεωρήσῃ καὶ ὁ Ξενοφῶν τὴν ρευστότητα τῶν πολιτικῶν μέτρων ὡς ἀντίποδα τῆς παγίας ὀρθότητος τῶν ἱερῶν πραγμάτων : «Νόμον μὲν ἄνθρωποι ἔθεσαν αὐτοὶ ἐωυτοῖσιν, οὐ γινώσκοντες περὶ ὧν ἔθεσαν, φύσιν δὲ πάντων θεοὶ διεκόσμησαν. τὰ μὲν οὖν ἄνθρωποι διέθεσαν, οὐδέποτε κατὰ ταῦτόν ἔχει οὔτε ὀρθῶς οὔτε μὴ ὀρθῶς· ὅσα δὲ θεοὶ διέθεσαν, αἰεὶ ὀρθῶς ἔχει»⁵.

Ἐὰν ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν θρησκευτικὴν αὐθεντίαν συνετελέσθη κυρίως μεταξὺ τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔμειναν πιστοὶ — παρὰ τοὺς δημοκρατικούς νεωτερισμούς — εἰς τὴν ἐθιμικὴν παράδοσιν, οἱ θεωρητικοὶ τῆς Ἑλλάδος ἀνέτρεξαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῆς κρατικῆς αὐθαιρεσίας εἰς μίαν ἀντικειμενικὴν ἀρχὴν φιλοσοφικῆς προελεύσεως. Ἦδη ἀπὸ τῆς Ἰωνικῆς ἐποχῆς ὁ λατρικὸς κόσμος εἶχε τονίσει τὴν σημασίαν τῶν

1. Σοφοκλέους, Ἀντιγόνης 454/55.

2. Σοφοκλέους, Οἰδίποδος τυράννου 866 - 871

3. Πλάτωνος, Νόμων 716 C.

4. Πλάτωνος, Ἐπιστολῆς II' 354 E - 355 A. Πρβλ. Τιμαίου 68 E, Θεαιτήτου 176 C.

5. Περὶ διαίτης I 2 (Littre VI 486).

κλιματολογικῶν συνθηκῶν («καὶ ὄραι αἴτια»)¹ διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ὁποίου ἀπέβλεπε καὶ ἡ κοινωνικὴ πρόνοια : «*Ἡ φύσις ξυμβάλλεται τῷ νόμῳ*»². Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐνεφανίσθη ἔκτοτε ὡς συνάρτησις αὐθυπάρκτων καταστάσεων καὶ πολιτιστικῶν ὄρων. Κατ' αὐτὸν ὁμοίως τὸν τρόπον ὁ βιασμός τῆς ἠθικῆς τάξεως μετὰ τὸν κλονισμόν τοῦ πολιτεύματος τῆς γενικῆς εὐθύνης ἐξελήφθη ὡς ἐνέργεια «ἐναντίον τῆς φύσεως»³. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁμοίως ἡ κοσμολογικὴ ἐννοια τῆς αὐτοδυναμίας, ὅπως τὴν εἶχεν ἐπιβάλλει τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα τῆς Ἰωνίας ἐναντίον τῆς δικαιοδοσίας τῶν εὐγενῶν, ἐδήλωσε τοὺς καταστατικούς ὅρους τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἦτο ἐπόμενον, ὅτι ἀντέβαινον εἰς τὴν «φυσικὴν» τῆς διάθεσιν, νὰ θεωρηθῇ προσβολὴ κατὰ τῶν — ὡς ἀπροϋποθέτων — τελείων δεδομένων τῆς πραγματικότητος. Ὅσον ὁ νόμος ἐφαίνετο νὰ ἰσχύη «παρὰ φύσιν»⁴, τόσον διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ κοινωνικὴ ἐλπίς ἐπεκαλεῖτο «τὸ τῆς φύσεως δίκαιον»⁵. Ἐδημιουργήθη λοιπὸν ἡ ἐντύπωσις, ὅτι τὰ δεινὰ τῆς ζωῆς προκύπτουν ἐκ τῆς παραβιάσεως φυσικῶν ἀναγκῶν : «*Διὰ τὸ παρὰ φύσιν ἴσως τὸ γένος ἡμῶν χαλεπὸν*»⁶. Ἐφ' ὅσον ἐξ ἄλλου ὁ ἀνθρώπος ἐταλαιπωρεῖτο τόσον εἰς τὴν σωματικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν του ὑπόστασιν ἐκ τῆς τροπῆς τῶν πραγμάτων, ἀπέκτησε καὶ ἡ φύσις «μεταφυσικὸν» χαρακτῆρα, διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν «γένεσιν τὴν περὶ τὰ πρῶτα»⁷, ὅπως τὴν ἀντίκρουσεν ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Πλάτωνα «φύσει τεθέαται τὰ ὄντα»⁸, προτοῦ ἐγκλωβισθῇ ἐντὸς τοῦ σώματος.

Ἐπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους ἡ φύσις ἀπεκαλύφθη ὡς ἀντίπαλον δέος τοῦ Κράτους χωρὶς σχέσιν πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας. Ἀπέκτησεν οὐσιαστικῶς ἠθικὴν διάστασιν, διὰ νὰ περιφρουρήσῃ τὴν κλονιζομένην ἐντὸς τῆς πόλεως ὑπόθεσιν τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ πρέποντος : «*Τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, τσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε δοκεῖν νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δὲ μίῃ*»⁹. Ταυτοχρόνως ἔπαυσε νὰ συνδέεται πρὸς τὸ «πῦρ» ἢ τὸν «ἀέρα», διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν «ψυχὴν», ἡ ὁποία «σχεδὸν ὀρθότατα λέγοιτ' ἂν εἶναι διαφερόντως φύσει»¹⁰. Ὅτι ἐλαμβάνετο συνεχῶς ὀλιγώτερον ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν

1. Ἰπποκράτους, Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων 16.

2. Ἰπποκράτους, Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων 14.

3. Δημόκριτος (Diels II A' 166). Πρβλ. F. Heinmann, *Nomos und Physis*, Basel 1945, σ. 131.

4. Πλάτωνος, Γοργίου 484 A.

5. Πλάτωνος, Γοργίου 484 B.

6. Ἀριστοτέλους, Προτρεπτικοῦ 15 (p. 52 Ross).

7. Πλάτωνος, Νόμων 892 C.

8. Πλάτωνος, Φαίδρου 249 E. Πρβλ. Νόμων 896 C.

9. Ἀριστοτέλους, Ἠθικῶν Νικομαχείων Α' 1 (p. 1094 b 14 - 16).

10. Πλάτωνος, Νόμων 892 C.

διευθέτησιν τῶν δημοσίων θεμάτων καὶ διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐλεγκτικὸς καὶ διοικητικὸς παράγων τῶν σκέψεων καὶ τῶν πράξεων, τὸ στοιχεῖον τοῦ λόγου, «ὅπερ κατὰ φύσιν ἄρχει καὶ κρίνει περὶ ἡμῶν»¹, εἶναι ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τὸ ἱστορικὸν τῆς γνώρισμα.

Ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ ἐξέλιξις, ἡ ὁποία θὰ τονίσῃ τόσο περισσότερον τὴν λογικότητα τῆς φύσεως, ὅσον τὰ πράγματα τῆς ζωῆς θὰ καταστρατηγοῦν τὰ αἰτήματα τῆς λογικῆς, θὰ ὑποχρεώσῃ καὶ τὸν πολιτικῶς ἀπροσδιόριστον φορέα τῶν κοσμικῶν δυνατοτήτων νὰ ἐκφρασθῆ «φυσικῶς». Ἐξ ὅτου ὁ Πλάτων θὰ θεωρήσῃ τὰ ἰδανικὰ μέτρα τῆς ζωῆς, ὅπως θὰ τὰ ὀρίσῃ ὁ ἴδιος, «κατὰ θεὸν πως εἰρημένα καὶ κατὰ φύσιν»² καὶ εἰς τὴν ἐξουσιοδότησιν αὐτὴν θὰ τὸν ἀκολουθήσῃ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, διὰ τὸν ὁποῖον «μόνος ὁ φιλόσοφος πρὸς τὴν φύσιν βλέπων ζῆ καὶ πρὸς τὸ θεῖον»³, τὰ δύο μεγέθη θὰ συνδεθοῦν μεταξύ των λογικῶς καὶ θὰ χαρακτηρίσουν ἰδίως διὰ τῆς Στοᾶς, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ὁποίας προέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, τὴν Ἑλληνιστικὴν θεολογίαν: «τὴν φύσιν καὶ τὸν λόγον, καθ' ὃν διοικεῖται τὸ πᾶν, θεὸν εἶναι φασιν»⁴. Ἐὰν ὅμως «ὁ σύμπας κόσμος» διέπεται «ὑπὸ φύσεως λογικῆς καὶ νοεράς»⁵ καὶ ἡ κλίσις πρὸς τὸ ἀγαθὸν εἶναι φυσικὴ διάθεσις («φύσει δὲ πάντες πρὸς ἀρετὴν γεννώμεθα») ⁶, ὑπάρχει μεταξύ ἀνθρώπου καὶ θεοῦ μία ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ συγγένεια. «Ὁ τῆς φύσεως ὀρθὸς λόγος»⁷ δὲν θὰ παραμείνῃ διὰ τοῦτο ἀπρόσιτος εἰς μίαν ὑπερβατικὴν περιοχὴν, ἀλλὰ «διὰ πάντων ἐρχόμενος»⁸ θὰ φθάσῃ «μέχρι ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐλαχίστων»⁹ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι, ὅσοι θὰ τὸν δεχθοῦν, θὰ ζήσουν «κατ' ἀρετὴν», δηλαδή «κατ' ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων»¹⁰.

Ἡ Στωικὴ ἔννοια τῆς φύσεως ὑπῆρξεν ἐν τούτοις μία δραματικὴ ὑπόθεσις, διότι ἔπρεπεν οὐσιαστικῶς νὰ συνδυάσῃ δύο ἀντίθετα φιλοσοφικὰ ρεύματα. Ἐὰν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος εἶχεν ἐκληφθῆ ὡς καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐξουδετέρωσις τῶν σωματικῶν του ἀναγκῶν, ὡφείλεν ἡ βιολογικὴ λειτουργία τῆς ζωῆς νὰ χάσῃ τὸν «φυσικόν» τῆς χαρακτῆρα, ἐφ' ὅσον ἐπιστεύετο γενικῶς, ὅτι τὰ γνωρίσματα τῆς φύσεως «ὡς οἶόν τε κάλλιστα ἔχειν,

1. Ἀριστοτέλους, Προτρεπτικοῦ 6 (p. 34, Ross).

2. Πλάτωνος, Νόμων 682 A. Πρβλ. Πρωταγόρου 337 D.

3. Ἀριστοτέλους, Προτρεπτικοῦ 13 (p. 48 Ross).

4. Χρύσιππος (Arnim II 945).

5. Χρύσιππος (Arnim III 336, II 945).

6. Χρύσιππος (Arnim III 214). Πρβλ. Ζήνωνος (Arnim I 179).

7. Χρύσιππος (Arnim III 337).

8. Χρύσιππος (Arnim III 4).

9. Χρύσιππος (Arnim II 1051).

10. Χρύσιππος (Arnim III 4, Πρβλ. 14).

οὕτω πέφυκεν»¹. Ἡ ἀντίφασις αὐτὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπερνηκηθῆ κατ' ἄλλον τρόπον πλὴν τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς «φύσεως» ἐξ ὄλων τῶν ἐμπειρικῶν ὄντων καὶ γεγονότων. Εἰς τὸ τέλος τῆς διαδικασίας αὐτῆς, ἡ ὁποία διέσωσε τὴν ἀρχαίαν ἀξίαν διὰ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ περιεχομένου της, θὰ παρουσιασθῆ ὡς «φύσις» ἡ δυνατότης τοῦ πνεύματος νὰ πράττῃ «κατὰ λόγον»², οὕτως ὥστε «νὰ ὑποτάσῃ τὰ χειρότερα εἰς τὰ καλλίτερα»³. Ἐὰν λοιπὸν ὁ θεὸς εἶχεν εἰς ἀπόλυτον βαθμὸν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ιδιότητα, δὲν περιέβαλλεν ἀπλῶς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἐνέπνεε τὴν ἐσωτερικὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀπαλλαγῆς των, ἂν ὄχι ἐκ τῶν ὀργανικῶν, τοῦλάχιστον ἐκ τῶν συναισθηματικῶν των σχέσεων πρὸς τὸν «κόσμον», τὸ σύνολον τῶν πραγμάτων καὶ τῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα συνήρπασαν ἄλλοτε (ὡς νομοτελείαικὰ πρότυπα διὰ τὴν ἐναρμόνισιν τῶν πολιτικῶν σχέσεων) τὸ Ἰωνικὸν πνεῦμα. Ἡ Στοὰ διὰ τοῦτο θὰ συγκεντρώσῃ τὴν ἐννοίαν τῆς θεότητος εἰς τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ τὴν ἀναζητήσῃ ἐκτὸς τῆς ὑπάρξεώς του : «Ἄτε γὰρ οὐ μακρὰν οὐδ' ἔξω τοῦ θείου διωκισμένοι καθ' αὐτούς, ἀλλ' ἐν αὐτῷ μέσῳ πεφυκότες μᾶλλον δὲ συμπεφυκότες ἐκείῳ»⁴. Λόγῳ τῆς «συμφύσεως» αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ «ἀπόσπασμα τοῦ θεοῦ»⁵, ἡ συναίσθησις τοῦ ὁποίου προϋπέθετε τὴν ἀπελευθέρωσιν «ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου ἀπάτης»⁶, τὴν ἀξιολογικὴν καταδίκην τῶν ἐπιγείων πραγμάτων : «Αὐτοῦ δὲ τοῦ θεοῦ παρόντος ἔσωθεν καὶ ἐφορῶντος πάντα καὶ ἐπακούοντος οὐκ αἰσχύνῃ ταῦτα ἐνθυμούμενος καὶ ποιῶν, ἀναίσθητε τῆς αὐτοῦ φύσεως;»⁷ Εἰς τὸν ἀγῶνα βεβαίως ἐναντίον τῆς κακῆς του συνηθείας νὰ θεωρῆ «τὰ ἀλλότρια ὡς ἴδια»⁸ ὁ ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ τὴν θείαν συμπαράστασιν : «Τόλμησον ἀναβλέψας πρὸς τὸν θεὸν εἰπεῖν ὅτι "χρῶ μοι λοιπὸν εἰς ὃ ἂν θέλῃς... οὐδὲν παραιτοῦμαι τῶν σοὶ δοκούντων" ὅπου θέλεις ἄγε'"»⁹. Διὰ νὰ καταστῆ ὅμως ἐνθεος ὁ ἄνθρωπος, ἀπαραίτητος ὄρος ἦτο ἡ συνειδησιακὴ ἐξουδετέρωσις τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς : «Κατάργησον τοῦ σώματος τὰς αἰσθήσεις καὶ ἔσται ἡ γέννησις τῆς θεότητος»¹⁰.

1. Ἀριστοτέλους, Ἠθικῶν Νικομαχείων Α' 10 (p. 1099 b 21/22).

2. Χρύσιππος (Arnim II 599).

3. Senecae, Epistularum XIII 2.

4. Δίωνος Χρυσόστομου, Ὀλυμπικοῦ ἢ περὶ τῆς πρώτης τοῦ θεοῦ ἐννοίας (XII) 28.

5. Ἀρριανοῦ, Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν II 8, 11.

6. Ἐρμοῦ Τρισμεγίστου, Ποιμάνδρης XIV, 1 ἐκδ. R. Reitzenstein, Leipzig 1904, σ. 339.

7. Ἀρριανοῦ, Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν II 8, 14.

8. Ἀρριανοῦ, Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν III 22, 38.

9. Ἀρριανοῦ, Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν II 16, 42. Πρβλ. 18, 28/29,

10. Ἐρμοῦ Τρισμεγίστου, Ποιμάνδρης XIV, 7 (ὡς ἀν. σ. 342).

Πρὸς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν ἐκινήθη καὶ ὁ Νεοπλατωνισμὸς διὰ τῆς θεωρήσεως τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ὡς ἀπολύτως ἀσχέτου ὄχι μόνον πρὸς τὸ περιβάλλον τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὅ,τι ἐχαρακτήριζε τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν πραγματικότητα. Ἡ τάσις αὕτη ἐθεμελίωσε τὴν «Ἀποφατικὴν θεολογίαν»¹ μὲ τόσον μεγαλύτερον ζῆλον, ὅσον ὑπὸ τὸ κράτος τῶν αὐθαιρέτων κυρίων τῆς ζωῆς ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς Ρώμης ἢ λαϊκὴ εὐσέβεια ἐξελάμβανε τὸν θεὸν ὡς συγκεκριμένον ἄνθρωπον. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν π.χ. τοῦ Πλωτίνου κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα μ.Χ., ὁπότε οἱ αὐτοκράτορες ἐνεφανίζοντο ἀπροκαλύπτως ὡς θεῖα πρόσωπα, ὁ ἀνώτατος κοσμολογικὸς παράγων εἶναι «τὸ πρῶτον ἐπέκεινα ὄντος»², ἐπέκεινα οὐσίας³, αὐταρκειᾶς⁴, ζωῆς⁵, ἐπέκεινα ἀπάντων⁶, διὸ καὶ ἄρρητος τῇ ἀληθείᾳ· ὅ,τι γὰρ ἂν εἴπῃς, τί ἐρεῖς»⁷. Ἡ θεολογία πραγματεύεται κατὰ συνέπειαν, «ὃ μὴ ἐστίν, ὃ δὲ ἐστίν, οὐ λέγομεν»⁸. Ὑψίστη γνῶσις περὶ θεοῦ εἶναι ἄρα ἡ βεβαιότης, «ὅτι ἐστὶ... οἶον δὲ ἐστίν, τοῦτο ἀφείς»⁹, ὀφείλεις νὰ γνωρίζῃς, ὅτι τὸ ρῆμα τῆς προτάσεως ἐχρησιμοποιήθη καταχρηστικῶς : «Ἔστι δὲ οὐδὲ τὸ ἔστιν»¹⁰. Ἡ Πλωτινικὴ θεότης εἶναι «ἐν ψιλόν»¹¹ χωρὶς ἀριθμητικὴν ἔννοιαν : «Ὀνομάζομεν ἐν ἐξ ἀνάγκης τῷ σημαίνειν ἀλλήλοις αὐτὴν τῷ ὀνόματι»¹². Ἐπομένως δὲν χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ λόγου — «εἰ δὲ θέσις τις τὸ ἐν, τό τε ὄνομα τό τε δηλούμενον ἀσαφέστερον ἂν γίγνοιτο τοῦ εἰ μὴ τις ὄνομα ἔλεγεν αὐτοῦ»¹³ —, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ διανοητικῶς, «ὅτι μὴ νοῦς τὰ τοιαῦτα πέφυκεν ὀρᾶν»¹⁴.

Ἄφ' ὅτου ὁμοῦς ὁ θεὸς ἐτοποθετήθη «ἐπέκεινα λόγου¹⁵, νοῦ καὶ νοήσεως»¹⁶,

1. «Τὰ γὰρ ὄντα ὡς ἐστὶ γινώσκουσι, τοῦτο δὲ ἐστὶ κατιφάσεως ἴδιον, τῇ δὲ ἐνθεαστικῇ περὶ τὸ ἐν ἐνεργείᾳ τὸ ἀποφατικόν ἐστὶ καὶ ἐν ταύταις τῆς γνώσεως· οὐ γὰρ ὅ,τι ἐστὶ τὸ ἐν γινώσκουσι, ἀλλ' ὅ,τι οὐκ ἐστὶ κατὰ τὸ κρεῖττον τοῦ ἐστίν· ἢ δὲ τοῦ οὐκ ἐστὶ νόησις ἀπόφασις ἐστίν» : Π ρ ὁ κ λ ο υ, Εἰς τὸν Παρμενίδην VI (Cousin-Didot VI 54).

2. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων III 8, 1.

3. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων V 4, 2.

4. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων V 3, 7.

5. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων V 3, 16.

6. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων V 1, 6.

7. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων V 3, 13.

8. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων V 3, 14.

9. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων V 5, 6.

10. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων VI 7, 38.

11. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων VI 6, 16.

12. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων VI 9, 5.

13. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων V 5, 6.

14. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων VI 9, 3.

15. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων V 3, 14.

16. Π λ ω τ ἰ ν ο υ, Ἐννεάδων I 1, 6.

ἡ Ἑλλάς ἐτερμάτισε τὴν θεολογικὴν τῆς ἐξέλιξιν. Ὁ δρόμος ἦτο ἔκτοτε ἀνοικτὸς εἰς ἓνα μυστικισμόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἐχρειάζετο τὴν λογικὴν εἰς τὴν θρησκευτικὴν του ἐκπλήρωσιν, ἐφ' ὅσον ἡ διανοητικὴ πρᾶξις ἐτόνιζε τὸν προσωπικὸν πυρῆνα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν τελικῶς τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα δὲν ἐβάδισε τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἐξουδετέρωσιν τῆς ἀτομικότητος διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὑπερνίκησιν τῶν ἀπαραδέκτων ὄρων ζωῆς, ὅπως τὸ ἐπραξεν ἡ ἄπω Ἀνατολή, ὀφείλεται πιθανῶς εἰς τὴν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους ἀναγκαστικὴν υἰοθέτησιν τοῦ παράγοντος, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε διὰ τὰ λαϊκὸν καὶ φιλοσοφικὸν αἰσθητήριον νὰ διέπη τὸν ἀνθρώπινον κόσμον. Ὁ «λόγος τοῦ θεοῦ» ὡς «πνεῦμα σωματικόν»¹ θὰ προβληθῆ ὄχι μόνον ὡς ὑπερτάτη θρησκευτικὴ ὄντοτης, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπίτροπος τῆς νέας πολιτικῆς τάξεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ δημιουργηθῆ μία θεοκρατικὴ πειθαρχία διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ ἡ καθαρῶς λογικὴ εὐσέβεια θὰ περιορισθῆ διὰ τῶν ἐπιβαλλομένων λατρευτικῶν καὶ διοικητικῶν ἐνεργειῶν.

Ὅ,τι ὅμως ἔχει σημασίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προσωποποιήσεως τῶν κοινωνικῶς ἀνεφίκτων ἐλπίδων, ἦτο ἡ ἀτομικὴ σχέσις τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἐθεώρησαν ὡς ἰδικὴν τῆς θέλησιν τὴν ἠθικὴν των ἀποσύνδεσιν. Θεωρητικὸς ἐκπρόσωπος τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστοτέλης, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἐχαρακτήρισεν εἰς μίαν δεδομένην στιγμὴν τὴν συστηματικὴν ἐνασχόλησιν πρὸς τὰ θέματα τοῦ ἀστικού βίου ὡς «κυριωτάτην καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικὴν ἐπιστήμην»². Εἰς τὴν ἀρχὴν βεβαίως τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος θὰ ταλαντευθῆ μεταξὺ τῆς προτιμήσεως τοῦ ἀτόμου ἢ τοῦ συνόλου ὡς πρὸς τοὺς στόχους τοῦ ἀπαιτουμένου ἡθους καὶ θὰ φανῆ, ὅτι τάσσεται ὑπὲρ τῆς κοινότητος, τὰ μέλη τῆς ὁποίας δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ διαχωρίζουν τὴν θέσιν των ἐκ τῆς γενικῆς σκοπιμότητος : «Εἰ γὰρ καὶ ταῦτόν ἐστιν ἐνὶ καὶ πόλει, μεῖζόν γε καὶ τελεώτερον τὸ τῆς πόλεως φαίνεται καὶ λαβεῖν καὶ σώζειν ἀγαπητόν μὲν γὰρ καὶ ἐνὶ μόνῳ, κάλλιον δὲ καὶ θεϊότερον ἔθνει καὶ πόλεσιν»³. Εἰς τὸ τέλος ὅμως τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» οἱ ὅροι θὰ ἔχουν μεταβληθῆ. Δὲν θὰ ὑπάρχη πλέον ἡ πόλις ὡς δεῦτερος ὅρος τῆς συγκρίσεως ἐν σχέσει πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὸ ἰδεῶδες θὰ εἶναι ἡ κοινωνικὴ ἀπομόνωσις τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τρόπον ὥστε ἡ πνευματικὴ του κίνησις νὰ ἐμφανίζεται ὡς αὐτοσκοπός : «Ἡ δὲ τοῦ νοῦ ἐνέργεια... δοκεῖ... παρ' αὐτὴν οὐδενὸς ἐφίεσθαι τέλους.⁴ ἢ τε λεγομένη αὐτάρκεια περὶ τὴν θεωρητικὴν μάλιστ' ἂν εἴη»⁵. Ἐνῶ οἱ εὐπόλητοι ἄνθρωποι — ἀκόμη καὶ ὅσοι τηροῦν τὰ μέτρα τοῦ ὀρθοῦ πολιτικοῦ

1. Χρύσιππος (Arnim II 1051).

2. Ἠθικῶν Νικομαχείων Α' 1 (p. 1094 a 26/27).

3. Ἠθικῶν Νικομαχείων Α' 1 (p. 1094 b 7 - 10).

4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 7 (p. 1177 b 19/20).

5. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 7 (p. 1177 a 27/28).

βίου — χρειάζονται άλλους ανθρώπους, διὰ νὰ ἐξασκήσουν τὴν ἀρετὴν των, αὐτάρκεις εἶναι μόνον ὅσοι ἐνεργοῦν θεωρητικῶς : «Ὁ μὲν δίκαιος δεῖται πρὸς οὓς δικαιοπραγήσει καὶ μεθ' ὧν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ σώφρων καὶ ὁ ἀνδρείος καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος, ὁ δὲ σοφὸς καὶ καθ' αὐτὸν ὧν δύναται θεωρεῖν»¹. Συμβαίνει μάλιστα ὁ πρακτικὸς βίος ὄχι μόνον νὰ ἐξαρτᾶται βασικῶς ἐκ τῆς ξένης συμμετοχῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ παρεμποδίζῃ τὴν αὐτενέργειαν τοῦ πνεύματος τόσον περισσότερον, ὅσον σημαντικώτερα εἶναι διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τὰ κίνητρα ἢ τὰ ἐπακόλουθά του : «Πρὸς δὲ τὰς πράξεις πολλῶν δεῖται καὶ ὅσω ἂν μείζους ὦσι καὶ καλλίους, πλείονων· τῶ δὲ θεωροῦντι οὐδενὸς τῶν τοιούτων πρὸς γε τὴν ἐνέργειαν χρεία, ἀλλ' ὡς εἰπεῖν καὶ ἐμπόδιά ἐστι πρὸς γε τὴν θεωρίαν»². Ἡ ἐσωτερικὴ ὁμῶς πράξις, ἡ ὁποία διεξάγεται ἀσχέτως συλλογικῶν ἀναγκῶν, προσφέρει — ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν συνεπάγεται ἡ ἐκπλήρωσις ἄλλων ἠθικῶν ἐνεργειῶν — τὸν μεγαλύτερον δυνατὸν βαθμὸν ἀπολαύσεως : «Ἡδίστη δὲ τῶν κατ' ἀρετὴν ἐνεργειῶν ἡ κατὰ τὴν σοφίαν ὁμολογουμένως ἐστίν»³. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ «θεωρητικὸς βίος» εἶναι «ἡ τελεία εὐδαιμονία»⁴.

Ἐὰν λοιπὸν ὁ θεὸς δὲν ὑφίσταται τοὺς περιορισμοὺς τοῦ σώματος, ἡ χαρακτηριστικὴ του δυνατότης ἐγκείται εἰς τὴν ἐνεργητικὴν του αὐτοσυνειδησίαν. «Αὐτὸν ἄρα νοεῖ, εἴπερ ἐστὶ τὸ κράτιστον καὶ ἐστὶν ἡ νόησις νοήσεως νόησις»⁵. Ἡ διαφορὰ του κατὰ συνέπειαν ἔναντι τοῦ σοφοῦ, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ θεωρηθῇ «μάλιστα εὐδαίμων»⁶, δὲν ἔχει ποιοτικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ συνίσταται εἰς τὴν ἔντασιν : «Ἡ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια, μακαριότητι διαφέρουσα, θεωρητικὴ ἂν εἴη καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δὴ ἡ ταύτη συγγεγεστάτη εὐδαιμονικωτάτη»⁷. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦτο δὲν ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ ζήσῃ, ὅπως ἐπιβάλλεται ὑπὸ τῆς βιολογικῆς του φύσεως, ἀλλὰ νὰ ἐνεργοποιήσῃ τὴν συγγενειάν του πρὸς τὸν φορέα τῆς ὑψίστης εὐδαιμονίας : «Οὐ γὰρ ἢ ἄνθρωπός ἐστιν οὕτω βιώσεται, ἀλλ' ἢ θεῖόν τι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει»⁸. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι πρέπει νὰ παραβλέψῃ τὴν σωματικὴν του ἐκφρασιν χάριν τῆς νοητικῆς του ἀποστολῆς, νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν φθαρτὸν χαρακτῆρα τῆς ὑπάρξεώς του, διὰ νὰ μετάσχῃ, ἐν ὅσω ζῇ, τῆς ἀθανασίας : «Εἰ δὴ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον· οὐ χρὴ δὲ κατὰ

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 7 (p. 1177 a 30 - 33).

2. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 8 (p. 1178 b 1 - 5).

3. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 7 (p. 1177 a 23 - 25).

4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 7 (p. 1177 b 24).

5. Τῶν μετὰ τὰ φυσικά Λ 9 (p. 1074 b 33 - 35).

6. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 9 (p. 1179 a 32).

7. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 8 (p. 1178 b 21 - 23).

8. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 7 (p. 1177 b 27/28).

τούς παραινοῦντας ἀνθρώπινα φρονεῖν ἄνθρωπον ὄντα οὐδὲ θνητὰ τὸν θνητόν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν»¹.

Ἡ πολιτικὴ καταστροφή τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐπεκυρώθη καὶ στρατιωτικῶς τὸ ἔτος 338 π.Χ. εἰς τὴν Χαιρώνειαν διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Μακεδόνων, εἶχε καταρρίψει λοιπὸν τὴν ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς τοῦ Κ' τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» τὴν δημοκρατικὴν ἀξίωσιν τῆς λήψεως τῶν γενικῶν ἀποφάσεων βάσει τῶν ἀνθρωπίνων δεδομένων, τὰ ὁποῖα δὲν ἔπρεπε νὰ ὑποτιμηθοῦν ἐκ μέρους τῶν ἰδιωτικῶς σχετιζομένων πρὸς τοὺς θεούς. Αὐτὴν τὴν φορὰν ὁ κίνδυνος δὲν ἦτο ἡ ἐπέμβασις τῶν ἀθανάτων εἰς τὰ θέματα τῆς ἀστικῆς εὐθύνης, ἀλλ' ἡ ἐλπίς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο δυνατόν διὰ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὰ κοινὰ νὰ εὐδαιμονήσῃ. Ἡ φιλοσοφία εἶχεν ὡς ἐκ τούτου τὸ χρέος νὰ διακόψῃ τοὺς κοινωνικοὺς δεσμούς τῆς ζωῆς, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ καταστῇ ἀνεξάρτητος, ὅπως ἔπρεπε νὰ εἶναι εἰς τὴν ἰδανικὴν του ἐπικράτειαν ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἄριστοτέλης δὲν θὰ θεωρήσῃ πλέον τὸν ἄνθρωπον ὡς «πολιτικὸν ζῷον»². Τὸν ὅρισμόν αὐτὸν εἶχε προβάλλει ὡς ἐπαναστατικὸν σύνθημα κατὰ τὰ ἔτη τῆς πολεμικῆς ἀνασυγκροτήσεως τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ συμμαθητοῦ του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ρήτορος Λυκούργου³. Μετὰ τὴν ὀριστικὴν του ὁμῶς ἀπογοήτευσιν ἐκ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐγχειρήματος ὁ φιλόσοφος τοῦ Λυκείου θὰ δηλώσῃ, ὅτι τὸ κύριον ἀνθρώπινον γνώρισμα εἶναι ἡ διανοητικὴ δραστηριότης: «Καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ τὸν νοῦν βίος, εἶπερ τοῦτο μάλιστα ἀνθρώπος»⁴. Ἐὰν ἐπομένως ὁ θεὸς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πνευματικὴ ὄντοτης, ὅσοι τὸν ἐμιμοῦντο, ἐτοποθετοῦντο ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων καταστάσεων καὶ ἦσαν ταυτοχρόνως οἱ κυρίως εὐδαιμόνες καὶ οἱ κατ' ἐξοχὴν εὐσεβεῖς: «Ὁ δὲ κατὰ νοῦν ἐνεργῶν καὶ τοῦτον θεραπεύων καὶ διακείμενος ἄριστα καὶ θεοφιλέστατος ἔοικε»⁵. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπανῆλθεν ὁ Ἄριστοτέλης εἰς τὴν «ἀκαδημαϊκὴν» του περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν — ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Πλατωνικῆς μεταφυσικῆς — εἶχε θεωρήσει τὴν διάνοιαν ὡς ὑπερφυσικὴν δυνατότητα παρὰ τὸν ὑδυνηρὸν χαρακτῆρα τῆς ζωῆς: «Οὐδὲν οὖν θεῖον ἢ μακάριον ὑπάρχει τοῖς ἀνθρώποις, πλὴν ἐκεῖνό γε μόνον ἄξιον σπουδῆς, ὅσον ἐστὶν ἐν ἡμῖν νοῦ καὶ φρονήσεως... Καίπερ ὢν ὁ βίος ἄθλιος καὶ φύσει χαλεπός, ὁμῶς οὕτως

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 7 (p. 1177 b 30 - 33).

2. Ἠθικῶν Νικομαχείων Α' 5 (p. 1097 b 11), Γ' 9 (p. 1169 b 18), Πολιτικῶν Α' 2 (p. 1253 a 3), Γ' 6 (p. 1278 b 19).

3. Ἴδε (Ψευδο-)Πλάτου Ἡλόταρχον, Βίων τῶν δέκα ῥητόρων (Ζ' Λυκούργου) 841 B, Corpus inscriptionum atticarum, II¹-τόμ. ἐκδ. V. K o s c h l e r, Berolini MDCCCLXXVII, 240 (σ. 103).

4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 7 (p. 1178 a 6/7).

5. Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 9 (p. 1179 a 22 - 24).

ὑκονόμηται χαριέντως, ὥστε δοκεῖν πρὸς τὰ ἄλλα θεὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον»¹.

Ἐξ ὧν ὁ Ἀριστοτέλης θὰ θεωρήσῃ τὸ ἰδανικὸν ὄν ὡς ἐσωτάτην αὐτοβεβαίωσιν τοῦ πνεύματος καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὡς «τὸ μάλιστα τῶν ὄντων γινώριμον»², ἦτο φυσικὸν ἢ γινῶσις νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ἀντικείμενόν της : «Οὐχ ἑτέρου ὄντος τοῦ νοουμένου καὶ τοῦ νοῦ, ὅσα μὴ ὕλην ἔχει, τὸ αὐτὸ ἔσται καὶ ἡ νόησις τῷ νοουμένῳ μία»³. Ἀπὸ τῆς ὥρας αὐτῆς ὁ δρόμος ἦτο ἀνοικτὸς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ «Γνωστικισμοῦ», ἐνὸς θρησκευτικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖον ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀποθέωσιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἐξιδανικεύσεως τοῦ πνευματικοῦ του χαρακτήρος: «Ὁ γὰρ γνούς καὶ ἀγαθὸς καὶ εὐσεβὴς καὶ ἤδη θεῖος»⁴. Ὅτι χαρακτηρίζει ἀπολύτως τὸν ἄνθρωπον, ἀποκαλύπτεται λοιπὸν ὡς οὐσία τῆς θεότητος. Ἐκτοτε «τὸ ἀγαθὸν τέλος τοῖς γινῶσιν ἐσχηκόσι»⁵ ἦτο νὰ συμπέσουν διὰ τῆς θεωρητικῆς των ἀνατάσεως πρὸς «τὸν μέγαν ἄνθρωπον ἀνωθεῖν»⁶. Αὐτὸς ὅμως ὑπῆρξεν ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀντεστράφησαν οἱ ὄροι, οὕτως ὥστε νὰ γεφυρώσῃ τὸ χάσμα ὁ «μεγαλῶνυμος ἄνθρωπος»⁷ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ χαρακτηριστικοῦ του στοιχείου : «Ὁ δὲ πάντων πατὴρ ὁ Νοῦς... ἀπεκύησεν ἄνθρωπον αὐτῷ ἴσον»⁸. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ «λόγος» θὰ θεωρηθῇ ὡς «πρωτόγονος υἱὸς»⁹ τοῦ θεοῦ καὶ διότι προσωποποιεῖ τὴν ἀνθρωπίνην ιδιότητα κατ' ἐξοχὴν, ὡς «υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»¹⁰. Εἰς μίαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ δύναμις τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, τὴν ὁποίαν δὲν περιώριζεν οὔτε ἠθικὴ τάξις οὔτε νομοθεσία, παρουσίασε τοὺς θεοὺς τῆς παραδόσεως ὡς συγκεκριμένα πρόσωπα, ἦτο τελικῶς «πρόχειρον ἐκάστῳ καὶ σύνηθες εἰπεῖν Ἐγὼ ὁ θεὸς εἰμι ἢ θεοῦ παῖς ἢ πνεῦμα θεῖον· ἤκω δέ. ἤδη γὰρ ὁ κόσμος ἀπόλλυται καὶ ὑμεῖς, ὧ ἄνθρωποι, διὰ τὰς ἁμαρτίας οἴχεσθε· ἐγὼ δὲ σῶσαι θέλω»¹¹.

Ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν «Κληρονομίαν», τόμ. VII 1975, σ. 237 - 252.

1. Προτρεπτικοῦ 10 C (p. 42 Ross).

2. Προτρεπτικοῦ 14 (p. 50, Ross).

3. Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Λ' 9 (p. 1075 a 3 - 5). Πρβλ. Περὶ ψυχῆς Γ' 4 (p. 430 a 3/4).

4. Corpus hermeticum X 9 (ἐκδ. A. D. Nock - A. - J. Festugière, Paris I τόμ. 1945, σ. 117).

5. Ἐρμοῦ Τρισμεγίστου, Ποιμάνδρης I 26 (ὡς ἀν. σ. 336).

6. Ἰππολύτου, Τοῦ κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἐλέγχου V 7.

7. Ἰππολύτου, Τοῦ κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἐλέγχου V 6.

8. Ἐρμοῦ Τρισμεγίστου, Ποιμάνδρης I 12 (σ. 331).

9. Φίλωνος Ἀλεξανδρείας, Περὶ γεωργίας 51 (p. 308), Περὶ τοῦ θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὄνειρους I 215 (p. 653).

10. Θεοδώρητου, Αἰρετικῆς κακομυθίας I 14, Ἐρμοῦ Τρισμεγίστου, Ποιμάνδρης XIV 8 (ὡς ἀν. σ. 342). Πρβλ. Εἰρηναῖον, Contra haereses I 30, 3, Koptisch-gnostische Schriften, ἐκδ. C. Schmidt, Leipzig I τόμ. 1905, σ. 335.

11. Ὠριγένοους, Κατὰ Κέλσου VII 9.